

ҚАҲРАМОНЛИК ЭПОСИ - “АЛПОМИШ” ДОСТОНИДА БАҲС МОТИВИ

Феруза ҚОСИМОВА,

*“ТИҚХММИ” МТУнинг Қарши ирригация ва
агротехнологиялар институти тадқиқотчиси*

Қаҳрамонлик достони “Алпомиш” – ўзбек миллати ўзлигини намоён этадиган ҳамда авлодлардан авлодларга ўтиб келаётган бебаҳо эпосдир. Алпомиш – достони бизга инсонпарварлик фазилатларидан сабоқ беради. Одил ва ҳақгўй бўлишга, ўз юртимизни, оиламиз қўрғонини кўриқлашга, дўсту ёримизни, ор-номусимизни, ота-боболаримиздан қолган муқаддас қадриятларни ҳар қандай тажовуздан ҳимоя қилишга ўргатади. Албатта, Алпомиш достони бу – бутун ўзбек халқининг маънавий мулкидир.¹

Донғи дунёнинг турли бурчакларига етган бу дostonни ўзбеклар “Алпомиш”, қорақалпоқлар “Алпамис”, қозоқлар “Алпамис батир”, олтойликлар “Алип-Манаш”, қозон татарлари “Алпамша”, бошқирлар “Алпамиша ва Барсин ҳилуу” деб номлаганлар. Мамлакатимизда “Алпомиш” дostonининг вариантлари 1922 йилдан бошлаб ёзиб олинган.²

Ёдгор Бахши, Тилла Кампир, Жоссоқ шоир, Амин Бахши, Шерна Бахши, Эргаш Жуманбулбул, Фозил Йўлдош, Пўлкан шоир каби дostonчиларнинг ноёб қобилияти, юксак маҳорати туфайли “Алпомиш” бор салобати ва нафосати бизгача етиб келган.³

“Алпомиш”дек қаҳрамонлик дostonлари кўчманчилик ва ярим кўчманчилик ҳаёти билан чамбарчас боғлиқ. Бир қатор уруғ ва қабилаларнинг муайян халқ сифатида ташкил топиши, илк давлатчилик куртакларининг пайдо бўлиши ва шу муносабат билан халқлар ва

¹ <https://e-tarix.uz/component/content/article/43-davlat/83-alpamish.html>

² <http://ich.uz/uz/materials/articles-books/415-article-1>

³ <https://uza.uz/uz/posts/lib-ayta-tirilgan-doston-06-11-2019>

элатларнинг ўз мустақилликлари учун чет эл босқинчиларига қарши мардонавор курашлари қаҳрамонлик дostonлари учун бой материал бўлган. Ана шундай қаҳрамонлик дostonларидан бири соф ҳолда “Алпомиш”дир.⁴

Ҳозиргача унинг ўттиздан ортиқ дostonчилардан қирққа яқин вариантлари қоғозга туширилган. Бу вариантлар орасида энг мукаммали, бадий жиҳатдан энг юксаги ўзбек халқ шоири, бахши Фозил Йўлдош ўғлидан ёзиб олингани ҳисобланади. Унда шоирнинг юксак дostonчилик маҳорати тўла намоён бўлган.⁵

“Алпомиш” дostonи ҳам халқимизнинг қадим тасаввурларини ўзида намоён этган, эпик санъаткорлар томонидан асрлар давомида куйланиб келинган энг бебаҳо дурдонадир. Унинг қирқдан ошиқ ўзбек вариантлари ва турли версиялари мавжуд. Ҳар бир версия ва вариант алоҳида-алоҳида тадқиқотни талаб этади. Мазкур дoston нафақат ўзбек, балки дунё дostonчилигида алоҳида мавқега эга, тарихий асослари қадимий, бадий жиҳатдан юксак эпик ижод намунаси ҳисобланади. Бу дoston кўп ва хўп ўрганилган. Бироқ ҳали бу дostonнинг жаҳон фольклоршунослигидаги ўрни, мифологик асослари, бадий қатламлари, эпоснинг халқимиз тарихи, урф-одатлари ва маросимлари, адабий мотивлар билан боғлиқ жиҳатлар такрор ва такрор ўрганилишни талаб этади...

Эпос ва маросим бир-бири билан чамбарчас боғлиқ жараён. Маросимларнинг тарихий илдизларини ёритишда “Алпомиш”га ўхшаш эпосларимизга мурожаат этишимиз табиий. Эпосдаги мотивларни эса маросимлар билан қиёсий ўрганганимизда, уларнинг мазмун-моҳияти тўлароқ очилиши мумкин.⁶

Хўш, дoston мотиви нима? Адабиётда мотив (лотинча: мовео-харакатлантираман) сюжетнинг энг оддий компонентиدير. Фольклор ва мифологик мотив (Ю.Берёзкин) бир нечта фольклор ва мифологик

⁴ Муродова М. Фольклор ва этнография. Тошкент, 2006.-Б.78.

⁵ <http://ich.uz/uz/materials/articles-books/415-article-1>

⁶ [https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Motiv_\(adabiyotda\)](https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Motiv_(adabiyotda))

матнларда учрайдиган тасвир ёки эпизод ва ёки тасвирлар ва эпизодлар тўпламидир. В.Томашевский ўзининг “Адабиёт назарияси. Поэтика” китобида ёзишича, “Асарнинг ажралмайдиган қисмининг мавзуси мотив дейилади”. А.Веселовский эса “Мотив деганда мен ибтидоий ёки кундалик кузатишининг турли сўровларига мажозий жавоб берадиган энг оддий ҳикоя бирлигини назарда тутаянман”,⁷ деган. Мотив сюжетнинг энг кичик элементи бўлиб, аксарият халқ оғзаки ижоди (достонларда) ва адабий асарларда учрайди.

Кўп ҳолларда мотив такрорланувчи сўз, ибора, вазият, мулоқот, предмет ёки фикрдир. Кўпинча, мотив атамаси турли асарларда такрорланадиган вазиятни, масалан яқин одам билан баҳс ва хайрлашиш мотивини билдириш учун ишлатилади...

Н.Тамарченконинг фикрича, ҳар бир мотив икки борлик шаклига эга: *вазият ва ҳодиса. Вазият – бу характерлар ўзларини топадиган ҳолатлар, позиция, муҳит. Воқеа содир бўлган нарса, шахсий, ижтимоий ҳаётнинг муҳим воқеаси ёки факт деб аталади. Воқеа вазиятни ўзгартиради. Мотив адабий асар қаҳрамонлари ҳаётини ташкил этувчи воқеа ва вазиятларни боғловчи энг содда баён бирлигидир.*⁸ Бинобарин мотив мифология, достон ва эртакларнинг ажралмас элементиدير. Баҳс мотиви ҳам достонларнинг муҳим ўзак қисмларидан биридир.

“Алпомиш” достонида ҳам баҳс мотивига мисоллар учрайди. Мазкур эпосда учрайдиган мотивлардан бири – баҳслашиш –шартлашиш мотивидир: 1) Таъқиқларга риоя қилиш орқали тортишиш; 2) Шартларни ўташ орқали беллашиш; 3) Шартлашиш шартларини бажариш орқали баҳслашиш. Шу жиҳатдан баҳслашишни таъқиқ, шарт ва шартлашишдан иборат мотивлар комплекси дея баҳолаш мумкин.⁹

Достондаги баҳс мотивларидан бирида Барчиной душманларга қарата

⁷ <https://moscsp.ru/uz/motiv-v-literature-teoreticheskaya-poetika-ponyatiya-i.html>

⁸ [https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Motiv_\(adabiyotda\)](https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Motiv_(adabiyotda))

⁹ Абдуллаев Х. Халқ оғзаки ижодида мотив тушунчаси/Interdiscipline innavation and scientific research conference. Буюк Британия, Лондон.-Б.51-53.

ғурур билан: “Менинг ёрим Бойсун султони” деб айтади, Кўкаман алпни енгиб.

*Унга қурбон мендай ойимнинг жони,
Менинг тўрам, билсанг, Бойсун султони.
Оти Ҳакимбекдир, элда даврони,
Кўп айланма бунда, қалмоқ бемаъни.
Хабар етса алп Алпомиш келмайми,
Қалмоқларга қиёмат кун бўлмайми?¹⁰*

Мазкур мотив орқали Барчиннинг ақл-заковати, куч-қудрати ва ёрига бўлган садоқатини намоён бўлган.

“Алпомиш” достонида ака-укаларнинг қаллиқ талашиш баҳс мотивини ҳам учратиш мумкин: “Бу сўзни эшитиб, Кўкалдош полвон:- (Кўкаманга) А жувормак, аканг кўзи тирик турганда, чечангга бориб тегинсанг, шундай таадди қилади-да,..-деди. Шул вақт Қоражон келиб:-Биз қаллиқ ўйнаб юрган қизга сен туртиниб бориб (юрибсанми? – деди). Кўшқулоқ алп (айтди): Биз қалинидан қутилиб, қалин молини бериб, олмоқчи бўлиб юрган қизга ҳар қайсинг нимага борасан уриниб?! Кўкқашқа деган алп келиб, Кўкаманни бир муштлади: - У қиз билан ваъда қилиб, ул тегмоқчи, биз олмоқчи бўлиб, ҳар қайсинг нимага борасан, уриниб?! Алпларнинг ҳар қайсиси ҳам кўтарилиб,”¹¹ ўзаро баҳлашишди. Албатта мазкур баҳс мотиви орқали катта ҳурмат ҳамда акаларнинг укалардан олдин уйланиш одати асрлар мобайнида мавжудлиги кўзга ташланади.

Мухтасар қилиб айтганда, достондаги баҳс мотивлари муҳим эпизодлардан бўлиб, эпосни мазмунан бойитиб туради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Алпомиш. Т.: “Шарқ” НМК БТ, 1998.-Б.397.
2. Муродова М. Фольклор ва этнография. Тошкент, 2006.-Б.103.

¹⁰ “Алпомиш”. Т.: “Шарқ” НМК БТ, 1998.-Б.65-66.

¹¹ “Алпомиш”. Т.: “Шарқ” НМК БТ, 1998.-Б.57-58.

3. Жўраев М. Фольклоршунослик асослари. Т.: Мерос, 2008.-Б.44.
4. Ўзбек фольклоршунослиги масалалари// Эргаш Жуманбулбул ўғлининг 150 йиллиги муносабати билан чоп этилган илмий мақолалар тўплами. Т.: Фан, 2018.-Б.192.
5. <https://e-tarix.uz/component/content/article/43-davlat/83-alpamish.html>
6. <http://ich.uz/uz/materials/articles-books/415-article-1>
7. <https://uza.uz/uz/posts/lib-ayta-tirilgan-doston-06-11-2019>
8. [https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Motiv_\(adabiyotda\)](https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Motiv_(adabiyotda))
9. <https://moscsp.ru/uz/motiv-v-literature-teoreticheskaya-poetika-ponyatiya-i.html>
10. Абдуллаев Х. Халқ оғзаки ижодида мотив тушунчаси/Interdiscipline innavation and scientific research conference. Буюк Британия, Лондон.-Б.51-53.

